

УДК 349.6:349.415

К. Л. Коваль, аспірант Університету
митної справи та фінансів

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ФУНКЦІЙ ЗЕМЛІ ЯК ПРИРОДНОГО РЕСУРСУ

Розглянуто співвідношення соціальної, економічної та екологічної функції землі в умовах сьогодення; обґрунтовано необхідність превалювання останньої. Проаналізовано чинне законодавство у сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції та висвітлено нові можливості у сфері збереження земельних ресурсів, які виникли у зв'язку з перспективою розвитку такого виду діяльності.

Ключові слова: збереження земельних ресурсів; ресурсозбереження; виробництво органічної сільськогосподарської продукції; екологічна функція землі.

The peculiarity of the land contains in the fact that it can be considered as a territorial basis, natural resource and the main tool of production. According to the rules of the Constitution of Ukraine, land is the main national wealth that is specially protected by the state, therefore the question of finding lucrative tools of preservation of land resources and their legislative implementation remains relevant and requires further scientific research.

Up to date, the state of land resources is rapidly deteriorating – the current situation is explained with the commercialization of land relations, low environmentalization of land legislation and, once again, the exceptionally declarative triad of perception of land. In order to overcome such consequences, great attention is paid to the possibility of introduction of organic farming in Ukraine, that is one of the most lucrative ways of achieving environmentally sound use of land. Ukraine made the first step in this direction with the adoption of the Law of Ukraine “On the Production and Circulation of Organic Agricultural Products and Raw Materials” in 2013, that established the foundations of a new stage in the process of development of ecological agriculture and preservation of land. Therefore the article analyzes current legislation in this area and suggests ways to improve it.

Key words: preservation of land resources; resource preservation; production of organic agricultural products; ecological function of the earth.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем XXI ст., яка потребує нагального розв'язання, є проблема збереження ресурсів, особливо природних. Складність юридичної природи землі та її надзвичайно важлива роль у функціонуванні екосистем та людства зумовлюють надання їй умовної першості в питанні збереження ресурсів. Земельний фонд України вважається одним із найбагатших у Європі, проте інтенсивність антропогенного та техногенного впливу на земельні ресурси постійно зростає, отже, відбувається погіршення їх стану. Надмірне його освоєння, недосконалі технології вирощування культур, зменшення надходження органічних добрив і брак дієвого законодавства у сфері збереження та охорони земельних ресурсів призводять до катастрофічних наслідків. Так, майже 57 % земель нині охоплені ерозією ґрунтів, а це призводить до величезних втрат ґрунту

© К. Л. Коваль, 2017

в розмірі 600 млн т/рік. Такий стан земельних ресурсів може стати передумовою зменшення родючості земель сільськогосподарського призначення та поряд з іншим ставить під загрозу продовольчу безпеку України. Саме тому питання пошуку перспективних засобів збереження земельних ресурсів та їх нормативного закріплення залишається актуальним і потребує подальшого наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий науковий внесок у дослідження проблеми охорони земельних ресурсів зробили Т. О. Коваленко, В. В. Носік, А. М. Мірошніченко, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга, Л. В. Лейба, В. Л. Мунтян. Особливості органічного землеробства (органічного сільськогосподарського виробництва) як одного із засобів забезпечення збереження землі як ресурсу у своїх працях досліджували В. М. Єрмоленко, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, Н. В. Кравець, С. І. Сиволоцька.

Мета статті полягає у з'ясуванні співвідношення екологічної та економічної функцій землі як природного ресурсу та обґрунтуванні необхідності домінування першої.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до принципів національної екологічної політики, визначених у Законі України від 21 грудня 2010 р. “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року”, економічна складова сталого розвитку поряд з екологічною та соціальною є необхідним засобом посилення ролі екологічного управління, припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі, забезпечення екологічно збалансованого природокористування [1]. Екологічно збалансованим природокористуванням слід вважати таку взаємодію в системі людина – довкілля, за якої досягається оптимальне співвідношення між господарською діяльністю суспільства, забезпеченням матеріальних і духовних потреб населення та підтриманням якісного стану навколишнього природного середовища та яка передбачає використання природних ресурсів, що мінімізує їх втрати й забезпечує відновлення.

Науковці неодноразово звертали увагу на те, що поняття “природних ресурсів” нині потребує перегляду і розширення. На законодавчому ж рівні до природних ресурсів зараховують земельні ресурси, надра, води, атмосферне повітря, тваринний світ, рослинний світ, альтернативні джерела енергії тощо.

Найважливіший природний ресурс, який потребує збереження і відновлення, – це земля, яка, відповідно до Конституції та Земельного кодексу, є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

М. В. Шульга та Л. В. Лейба з урахуванням складної природи землі виокремлюють важливі функції, котрі вона виконує та які є визначальними для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства, а саме: економічну, соціальну та екологічну. Економічна функція землі виявляється в тому, що вона являє собою важливий матеріальний ресурс, відіграючи роль основного засобу виробництва в сільському та лісовому господарстві та слугуючи просторовим базисом для функціонування інших галузей економіки. Соціальна функція полягає в тому, що вона виступає місцем проживання. Сутність екологічної функції землі в тому, що землі належить центральне місце в екологічній системі, вона виступає її цементуючим ресурсом [2, 3].

Сучасний стан земель характеризується руйнуванням, забрудненням та виснаженням ґрунтового покриву, недотриманням технологій обробки ґрунту, нега-

тивним балансом поживних речовин тощо. З огляду на це виникає обґрунтоване припущення, що наразі існує превалювання економічної функції над іншими, що призводить до сприйняття землі виключно як засобу, котрий дозволяє продукувати капітал і задовольняти матеріальні потреби людини та держави. На цей факт звертають увагу А. П. Гетьман та В. А. Зуєв, аргументуючи наявне становище стрімкою комерціалізацією земельних відносин, низькою екологізованістю земельного законодавства та знову ж таки виключно декларативним сприйняттям триєдності функцій землі [3, 83]. Постійне погіршення стану, деградація й виснаження земель викликані насамперед екологічно необґрунтованим використанням земельних ресурсів. Таке становище потребує якнайшвидшого перегляду і зміни на засадах сприйняття землі як цінного природного ресурсу, від стану якого залежить не лише економічне піднесення й розвиток, а також якість життя громадян.

Усвідомлення зазначених проблем, розуміння необхідності збереження й відновлення земельних ресурсів знаходить своє відображення в наукових працях не тільки вчених-юристів, але й економістів, аграріїв та екологів. Значну увагу приділено можливості впровадження в Україні органічного землеробства, яке є одним із найперспективніших способів досягнення екологообґрунтованого землекористування. За визначенням Міжнародної федерації з розвитку органічного землеробства (IFOAM), термін “органічне землеробство” найбільше відповідає сільськогосподарському менеджменту агроєкосистем, який ґрунтується на максимальному використанні біологічних факторів підвищення родючості ґрунтів, агротехнологічних заходів захисту рослин, а також на виконанні комплексу інших заходів, які забезпечують екологічно, соціально та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції та сировини.

Погоджуючись із А. М. Шульгою, слід зазначити, що земельні ресурси потребують відповідного ставлення до себе, яке полягає в збереженні якісного та кількісного стану, належній охороні за допомогою державних правових засобів, обмеженні спонтанної та шкідливої людської діяльності, яка може змінити, тобто погіршити якісні й кількісні характеристики [4, 236].

Україна зробила перший крок у цьому напрямі з прийняттям у 2013 р. Закону України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини”, яким було закладено підвалини нового етапу в процесі розвитку екологічного землеробства та збереження землі. І хоча цей Закон не зобов’язує виробників у найкоротші терміни реорганізувати наявне виробництво та отримати сертифікати виробників органічної сільськогосподарської продукції, основною метою такого виробництва є, крім іншого, збереження та відтворення ресурсів, у тому числі земельних.

На думку Н. В. Кравець, органічне сільське господарство – більш влучне поняття, ніж виробництво органічної сільськогосподарської продукції. Вона тлумачить його як один із важливих засобів екологізації аграрного виробництва, що передбачає таке ведення сільськогосподарської діяльності, за якого забезпечується охорона навколишнього природного середовища та збереження біологічного різноманіття для майбутніх поколінь [5, 6]. Слід зауважити, що науковець також зараховує органічне сільське господарство до важливих видів діяльності, в процесі

яких забезпечується екологізбалансоване використання земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів.

На переконання В. М. Єрмоленка, сільське господарство не є тією галуззю суспільного виробництва, яка глобально негативно впливає на навколишнє природне середовище. Підприємства хімічної, переробної, енергетичної сфер мають суттєвий вплив на стан навколишнього природного середовища. Однак у процесі виробничої діяльності у сфері рільництва і тваринництва застосовується продукція зазначених промислових технологій у вигляді агрохімікатів, кормів, паливно-мастильних матеріалів тощо. Рослини, а з ними й тварини, вбираючи шкідливі для здоров'я речовини з ґрунту, води та атмосферного повітря, через одержувану з них сільськогосподарську продукцію заносять останні всередину людського організму [6, 46–47].

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, загальна площа всіх сільськогосподарських угідь становить 42 726,4 тис. га, а це 70,8 % загальної площі України, з них площа ріллі – 32 541,3 тис. га, тобто 54 % площі [7, 63]. Звідси питання: чи треба нівелювати вплив сільськогосподарського виробництва на стан навколишнього природного середовища? Чи не слід припустити, що екологізація агропромисловості може привести до покращання стану навколишнього природного середовища в цілому та земельних ресурсів зокрема?

Про виробництво органічної продукції як про засіб збереження й відтворення земельних ресурсів свідчать законодавчо закріплені принципи такої діяльності, серед яких слід виділити:

- принцип раціонального використання природних ресурсів, забезпечення їх належного використання та відтворення;
- принцип довгострокового підтримання родючості ґрунту;
- забезпечення високого рівня біологічного розмаїття;
- використання у виробництві процесів, що не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, здоров'ю людей, рослинам, здоров'ю та благополуччю тварин;
- принцип забезпечення збереження та відтворення родючості ґрунтів, стійкості ґрунтів та біологічного розмаїття ґрунтів методами, які оптимізують біологічну активність ґрунтів, забезпечують збалансоване постачання поживних речовин для рослин [8].

Дещо розширюються зазначені принципи через призму обов'язків виробника у процесі виробництва органічної продукції, викладених у Детальних правилах виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження від 31 серпня 2016 р. Відповідно до вищезгаданих правил у процесі виробництва органічної продукції її виробник має забезпечити:

- провадження господарської діяльності, що не має шкідливого впливу на стан земель і родючість ґрунтів, сприяє підвищенню їх родючості та збереженню інших якісних показників, зменшує негативний вплив на ґрунти, запобігає незворотній втраті гумусу, поживних речовин тощо;
- мінімальне використання ресурсів, що не відновлюються, і продуктів несільськогосподарського походження;

- використання переваг біологізації землеробства шляхом розширення посівів багаторічних трав і впровадження бактеріальних препаратів, збільшення площ сільськогосподарських культур, що посіяні на зелене добриво;

- використання у виробництві процесів, що не завдають шкоди навколишньому природному середовищу та здоров'ю людей;

- утилізацію відходів і побічних продуктів рослинного походження в ході виробництва органічної продукції;

- урахування місцевого або регіонального екологічного балансу під час вибору продукції (сировини) для виробництва [9].

Отже, в процесі виробництва органічної продукції рослинного походження має забезпечуватись не тільки збереження наявного якісного стану земельних ресурсів, а також його покращання за рахунок внесення органічних добрив, інших рекультиваційних заходів, мінімізації негативного екологічного впливу господарської діяльності тощо.

Ураховуючи викладені переваги виробництва органічної продукції з позицій ресурсоощадження, порушується питання про відсутність масової активізації переходу до даного виду виробництва. Основні причини проблем в аграрному секторі поряд з іншими такі: відсутність у сільськогосподарських товаровиробників мотивації до дотримання агроекологічних вимог; недосконалість законодавства у цій сфері.

Дійсно, виходячи з тих позицій, що основною метою аграрного підприємництва є отримання прибутку за рахунок продажу товару, перехід до виробництва органічної продукції для великого товаровиробника не вигідний, адже витрати на реорганізацію виробництва на перших етапах перевищуватимуть можливий прибуток, і в майбутньому можливий дохід ніколи не сягне “доорганічного” рівня.

Саме тому, відповідно до Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р., пріоритетні напрями досягнення стратегічних цілей такі: сприяння розвитку органічного землеробства насамперед в особистих селянських і середніх господарствах; забезпечення раціонального використання природних ресурсів, залучених до господарського процесу в аграрному секторі, шляхом упровадження системи моніторингу й контролю якості всіх земель сільськогосподарського призначення та обов'язкової агрохімічної паспортизації; створення умов для збереження, відтворення й підвищення родючості ґрунтів; регламентація розміщення у сівозмінах екологічно деструктивних культур відповідно до науково обґрунтованих норм; відновлення зрошувальних та меліоративних систем; стимулювання користувача (власника) землі до раціонального використання й охорони земель сільськогосподарського призначення [10].

З цього випливає, що основними суб'єктами, які мали б забезпечити розвиток органічного землеробства, є особисті селянські та середні господарства. Постає питання про систему заходів стимулювання товаровиробників для переходу від традиційного виробництва до органічного, адже собівартість органічної продукції в основному на 30–50 % відсотків більша, ніж собівартість неорганічної продукції, отже, збільшується обсяг витрат на виробництво, що зменшує ймовірність добровільного переходу до органічного виробництва. В рамках Міжнародної науково-практичної конференції “Правові засади ведення органічного землеробства”, яка відбулась 29–30 вересня 2017 р. на базі Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого, необхідності розв'язання вищезгаданої проблеми та запровадження системи державної підтримки виробників органічної продукції приділяли увагу науковці, серед яких слід виділити: О. В. Гафурову, Х. А. Григор'єву, А. М. Земко, П. Т. Філока, І. І. Каракаша, К. А. Козмуляка, Т. В. Курман, С. І. Марченко, Я. О. Самсонову, А. М. Статівку, В. М. Корнієнко, В. Ю. Уркевича [11].

З урахуванням ратифікації Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, з іншого, запозичення європейського досвіду та запровадження його в національну правову систему слід вважати важливою передумовою успішної євроінтеграції. Так, у Регламенті (ЄС) № 1307/2013 Європейського парламенту та Ради від 17 грудня 2013 р. щодо встановлення правил прямих виплат фермерам відповідно до схем підтримки у межах спільної аграрної політики для фермерів запроваджено обов'язкові й добровільні схеми виплат, а також спрощена схема виплат за умови дотримання системи зустрічних зобов'язань (cross-compliance) [12, 12].

На недоліки законодавчої бази у сфері виробництва органічної продукції звертав увагу В. Ю. Уркевич [13, 33]: Законом України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини”, який було прийнято ще у 2013 р., установлювалась необхідність прийняття низки нормативно-правових актів, серед яких слід виділити детальні правила виробництва під час перехідного періоду; детальні правила порядку переходу до виробництва органічної продукції (сировини); перелік, умови та допустимі обсяги використання неорганічної продукції, речовин, продукції, отриманої в перехідний період, під час виробництва органічної продукції (сировини) за кожною категорією продукції, речовин; перелік речовин, які забороняється використовувати у виробництві органічної продукції (сировини); допустимі обсяги та перелік неорганічної продукції, речовин, продукції, отриманої в перехідний період, які можуть у виняткових випадках використовуватись у виробництві органічної продукції (сировини), та критерії оцінки придатності сільськогосподарських угідь для виробництва органічної продукції (сировини). Відсутність цих нормативно-правових актів певним чином гальмує повноцінну діяльність виробників органічної продукції, саме тому їх прийняття нині є нагальною потребою. Свою чергою, В. А. Зуєв критикував уже прийняті детальні правила виробництва органічної продукції (сировини): 1) аквакультури; 2) морських водоростей; 3) бджільництва; 4) тваринного походження; 5) рослинного походження. Аналіз змісту цих нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок, що природоохоронна (екологічна) складова у цих правилах фактично не встановлюється, акцент робиться на вимогах до якості продукції, сировини, обладнання та інших складових, що використовуються, тобто орієнтована на внутрішні виробничі процеси та практично ігнорує зовнішній екологічний вплив цієї діяльності [14, 72].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, можна констатувати, що тенденція домінування економічної функції землі над екологічною недопустима з погляду екологообґрунтованого використання ресурсів і панування ідей сталого розвитку. Враховуючи цінність землі й недосконалість законодавства у сфері охорони та збереження земельних ресурсів, розробка рекомендацій і шляхів удосконалення нормативно-правової бази на докторинальному рівні – це актуальне завдання науки. Органічне землеробство як різно-

вид органічного землекористування має стати одним зі способів досягнення раціонального використання земельних ресурсів, їх збереження та відтворення. Нині зроблено лише перші кроки в напрямі регулювання останнього, адже Закон України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини” на-самперед спрямовано на забезпечення належного функціонування ринку органічної продукції і сировини, а також на гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні. Величезний блок питань, пов’язаний із нюансами використання земельних ресурсів у процесі виробництва органічної сільськогосподарської продукції, законодавець залишив поза увагою, обмежившись лише декількома нормами на рівні принципів, що створює загрозу подальшого нееколого-обґрунтованого використання землі. Крім цього, держава має розробити комплекси заходів стимулювання виробників до переходу від “традиційного виробництва” до органічного не лише для забезпечення впевненості споживачів у якості товарів, але й з метою збереження земельних ресурсів та землі в цілому.

Список використаних джерел:

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
2. Шульга М. В. До питання про природоресурсне право [Електронний ресурс] / М. В. Шульга, Л. В. Лейба. – Режим доступу : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9707/1/SHulga_Leyba_208-211.pdf
3. Гетьман А. П. Екологічне право: роздуми про його витоки та перспективи розвитку / А. П. Гетьман, В. А. Зуєв // Проблеми законності. – 2017. – Вип. 137. – С. 75–91.
4. Шульга А. М. Земельные ресурсы как объект уголовно-правовой ответственности / А. М. Шульга // *Legea si viata*. – 2013. – № 11. – С. 235–239.
5. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Н. В. Кравець. – Х., 2015. – 19 с.
6. Єрмоленко В. М. Правові аспекти органічного сільськогосподарського виробництва як важливий чинник забезпечення екологічної безпеки / В. М. Єрмоленко // Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні : матеріали науково-практичного “круглого столу” (Київ, 28 березня 2014 р.) / ред. кол. М. В. Краснова [та ін.] ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Чернівці : А. В. Кондратьєв, 2014. – С. 46–47.
7. Сільське господарство України [Електронний ресурс] : статистичний збірник / відпов. за випуск О. М. Прокопенко ; Державна служба статистики. – К., 2017. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
8. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 20–21. – Ст. 721.
9. Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2016 р. № 587 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 71. – Ст. 2390. – С. 66.

10. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.10.2013 р. № 806-р // Офіційний вісник України. – 2013. – № 83. – Ст. 3088. – С. 23.

11. Правові засади ведення органічного землеробства: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 29–30 вересня 2017 р.) / за ред. М. В. Шульги. – Х. : Доміно, 2017. – 246 с.

12. Сиволюцька С. І. Правове регулювання державної підтримки фермерських господарств за законодавством України та Європейського Союзу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С. І. Сиволюцька. – К., 2017. – 23 с.

13. Уркевич В. Ю. Про особливості правового регулювання виробничо-господарської діяльності з виробництва органічної сільськогосподарської продукції / В. Ю. Уркевич // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2015. – Вип. 218. – С. 30–36.

14. Зуєв В. А. Проблеми впровадження екологічних вимог в процесі екологічного виробництва / В. А. Зуєв // Правові засади ведення органічного землеробства : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 29–30 вересня 2017 р.). – Х. : Доміно, 2017. – С. 71–74.

УДК 343.222.4(477)

В. П. Корсун, аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ ЗА БЕЗГОСПОДАРСЬКЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ

З'ясовано сутність родового об'єкта злочину за безгосподарське використання земель. Розглянуто наукові підходи до визначення категорії об'єкта злочину, а також розкрито кримінально-правове значення об'єкта злочину. Визначено, що родовим об'єктом безгосподарського використання земель, як і більшості екологічних злочинів, є екологічно безпечний стан навколишнього природного середовища як певної сукупності екосистем і природних об'єктів (у тому числі землі, що є невід'ємним його елементом).

Ключові слова: земля; об'єкт злочину; родовий об'єкт злочину; безгосподарське використання земель; навколишнє природне середовище; природні об'єкти.

The article is devoted to the clarification of the essence of the generic object of the crime for the non-economic use of land. The scientific approaches to the definition of the category of the object of the crime are considered, as well as the criminal-legal significance of the object of the crime is disclosed. It is determined that the generic object of landless utilization, like most ecological crimes, is an environmentally safe state of the environment

© В. П. Корсун, 2017